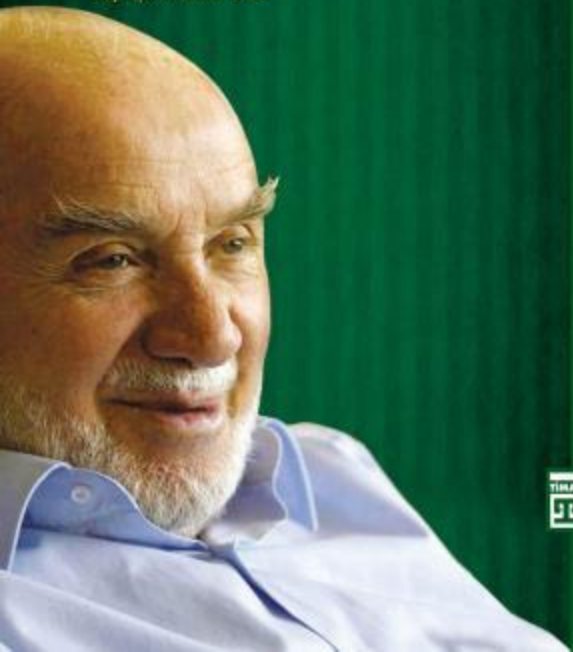

Sabahattin Zaim Kitabı

Hayatım ve Türkiye

Söyleşi: İbrahim Uslu

HAYATIM VE TÜRKİYE
Sabahattin Zaim

Söyleşi: İbrahim Uslu

TİMAŞ YAYINLARI | 3796
Hatırat Dizisi/Nehir Söyleşi | 40

PROJE EDITÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIM
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Şubat 2015, İstanbul

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İçindekiler

Önsöz	7
Birinci Bölüm	
Balkan Göçmeni, İştihali Zaim Ailesi	11
İkinci Bölüm	
II. Dünya Savaşı Günlerinde Türkiye	35
Üçüncü Bölüm	
Osmanlı'dan Günümüze Eğitim ve Öğretim	49
Dördüncü Bölüm	
Türk ve İslam Ülkeleri Ekonomik İşbirliği	79
Beşinci Bölüm	
"Kuruluşumuzun Reçetesi Türk-İslam Kimliğimizdir"	105
Altıncı Bölüm	
Türk Siyasi Tarihinin Dönüm Noktası: Demokrat Parti	137
Yedinci Bölüm	
Vakıflara Adanan Bir Ömür	169
Kronolojik Yaşam Öyküsü	181
İndeks	183

ÖNSÖZ

Sabahattin Zaim ömrünü insanlığın hizmetine adanmış bir ilim ve fikir adamıdır. Zaim fildişi kulelerde toplumdan kendilerini tecrit ederek yaşayan bazı meslektaşlarının aksine hayatı boyunca içinde yaşadığı toplumun, İslam âleminin ve insanlığın sorunları ile yakından ilgilenmiş, ömrünü bu sorunların çözümüne katkıda bulunmak için âdetâ vakfetmiştir. Rumeli topraklarında doğan, İstanbul'a küçük yaşta hicret eden, Ankara'da üniversiteyi okuyan, ilk iş tecrübesi olan kaymakamlık mesleğine Adıyaman'ın Kahta ilçesinde başlayan, üniversiteye intisap ettikten sonra ABD, Almanya ve Suudi Arabistan'da görev yapan Zaim yetiştiği toplumla birlikte hem Doğu hem de Batı kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Sabahattin Zaim'in fikir dünyasındaki en önemli farklılıklarından biri de kanaatimce budur. O Batı toplumu ile İslam dünyasının değerlerini harmanlamayı başarmış, kendi toplumunun değerleri ile çelişmeden, onları küçük görmeden ve asla kendi kimliğinden taviz vermeden modern ve çağdaş bir ilim adamı ve münevver olma özelliği ile öne çıkmıştır. Özellikle doğup büyüdüğü, yetiştiği ve ilim hayatına atıldığı dönem dikkate alındığında bu hususların pek nadir görülen mezziyetler olduğu söylenebilir.

Kendisine göre İslam dünyasının en önemli sorunlarından biri de "münevver meselesidir". Buna göre ilim adamları ve aydınlar iki ayrı kutba ayrılmıştır. Söz konusu kutuplaşmanın bir yanında dinî

ilimleri bilen ve kendi kimlik değerlerine bağlı ancak Batı'yı ve modern ilimleri yeterince tanımayan ilim adamları diğer yanında ise Batı'yı ve modern ilimleri bilen ancak kendi kimlik değerlerine yabancılaşmış "sözde" entelektüeller bulunmaktadır. Sabahattin Zaim bu uçurumu giderme adına toplumun tümü ile iyi münasebetler kurmayı hedeflemiş ve ilim adamının toplumun tümünü kucaklaması gerektiğini savunmuştur.

Toplumların kendi kimliklerini oluşturmak ve bu değerleri hayata geçirmek adına rol modellere ve örnek şahsiyetlere ihtiyaç vardır. Bu şahsiyetlerin iyi tanınması ve tanıtılması söz konusu kimlik değerlerinin gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Kanaatimce Sabahattin Zaim toplumumuzun son dönemde yetiştirdiği, milletimize mal olmuş örnek şahsiyetlerden biridir. Bu bakımdan elinizdeki eser Zaim'in daha iyi tanınması ve onun fikir ve değerlerinin gelecek nesillere aktarılması açısından son derece önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Nitekim dikkatlice incelediğimizde *Hayatım ve Türkiye* kitabı bir yandan Sabahattin Zaim'i daha yakından tanımamıza, kendisinin fikir ve düşüncelerini anlamamıza yardımcı olmakta diğer yandan Türk ve İslam dünyasının yakın geçmişine, Türk toplumunun sosyo-kültürel ve ekonomik yapısına ışık tutmaktadır. Nitekim yedi bölümden oluşan bu eserin ilk iki bölümü Zaim'in Rumeli'nde başlayıp Türkiye'de devam eden sonra da uluslararası alana kadar uzanan entelektüel kişiliğinin gelişimini, bunu etkileyen başlıca unsurları ve aile hayatını anlatmaktadır. Bu bölümlerde ayrıca Rumeli'deki hayat, Rumeli Türklerinin yaşadıkları ve Osmanlı Devleti'nin son yılları, Cumhuriyet'in ilk dönemleri, o dönemde toplumun yapısı, sosyo-kültürel hayatı hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Üçüncü bölüm Zaim'in ömrünü adadığı bir konu olan "eğitim" meselesini geçmişten bugüne geniş bir bakış açısı ile ele almaktadır. Sabahattin Zaim ömrünü "Güzel İnsan Yetiştirmek" için vakfetmiş bir eğitimcidir ve bu bölümde Osmanlı'dan günümüze

kadar eğitim faaliyetleri ve politikaları hakkında çok önemli bilgiler aktarmaktadır.

Eserin dördüncü ve beşinci bölümleri Sabahattin Zaim'in hayatı boyunca önemle üzerinde durduğu ve yaşayarak gösterdiği "Türk-İslam" kimliği ve Türk ve İslam ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliği faaliyetlerini ele almaktadır. Altıncı bölümde Türk siyasi tarihinin önemli bir dönemeci olan Demokrat Parti dönemi ve Türkiye'nin demokratikleşme serüveni ele alınmakta nihayet yedinci ve son bölümde ise vakıflar, Zaim'in öncülük ettiği sivil toplum kuruluşları anlatılmaktadır.

Ben şahsım ve ailem adına başta Dr. İbrahim Uslu olmak üzere bu nadide eserin hazırlanmasında emeği geçen herkese şükranlarımı arz eder, eserin aziz milletimize ve insanlığa faydalı olmasını temenni ederim.

Halil Zaim

Birinci Bölüm

Balkan Göçmeni, İstipli Zaim Ailesi

Hocam, sizin “hocaların hocası” olarak anıldığınızı biliyoruz. Bunun sebab-i hikmetini arz eder misiniz?

Muhtemelen öğrencilerimin, talebelerimin çoğunluğu profesör olduğu için, hatta kimileri artık emekli profesör olduğu için bu sıfat kullanılıyor. Bu sıfatı kendime ben vermiş değilim. Vaktiyle, “Süleymancı” ya da “Nurcu” adı verilen İslami grupların meclislerine misafir olduğumda, bu sıfatları kendilerinin değil, başkalarının kullandığını ifade ediyorlardı. Bana da bu sıfatı veren başkalarıdır.

Bugüne kadar kaç öğrencinizin sonradan hoca olduğunu biliyor musunuz?

Tam sayıyı bilemiyorum elbette; fakat İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Bölümü’ndeki bütün hocalar istisnasız talebem olmuştur. Uludağ Üniversitesi’nde ve Sakarya Üniversitesi’nde de bir hayli talebemiz var. Fakat en önemlisi, fakültemizde ve bölümümüzde, bilhassa da doktora programında yetişen öğrencilerimizin şu anda Türkiye’nin her yerinde görev yapmalarıdır. Bu arkadaşlarımız Kahramanmaraş’tan Zonguldak Karaelmas Üniversitesi’ne, Ankara’dan Bursa’ya, Erzurum’dan Ege’ye kadar çeşitli yerlerde hocalık yaptı, hatta bir kısmı emekli oldu. Elbette bu biraz da bölümümüzün erken doğmasından kaynaklanan bir özellik. Diğer taraftan, Türkiye’nin o yeniden kuruluş zamanlarından söz ettiğimizi ve benim görev yaptığım

1950’li yıllarda İstanbul Üniversitesi’nin tek üniversite olduğunu hatırlamak gerek. İstanbul Üniversitesi’ndeki fakülteler de Türkiye’deki yegane fakültelerdi. Bölümümüzün rahmetli kurucularından kürsü başkanımız Gerard Kessler de alanında Türkiye’de tekti ve sosyal siyasetle ve çalışma hayatıyla ilgili mevzuat bizim bölümde hazırlanırdı. O dönemde üniversite hayatla, devletle ve iş hayatıyla çok sıkı temas halindeydi, çünkü istişare yapılabilecek başka bir üniversite yoktu. Dolayısıyla burada yetişen öğrenciler bütün Türkiye’ye dağıldı. Birinci nesil yetişti, ikinci nesil profesör oldu, bugün ise üçüncü nesil profesör oluyor.

Hocam, bu konuşmamızda son derece trajik, belki de 20. yüzyılın en kederli, en elemli hikâyelerinden biriyle ilgili görüşlerinizi almak istiyorum. Balkanlardan yurdumuza gelen göçler ve göçmenler veya Türk halkının tabiriyle, muhacirlik ve muhacirlerden söz ediyorum. Fakat ondan önce, son yüzyıla dönüp baktığımız zaman, sadece Balkanlarda değil, tüm dünyada 20. yüzyılın Türkler açısından çok da parlak olmadığını görüyoruz. Bu konuda bize neler söylemek istersiniz?

Madem konuşmamızın esas noktasına geçiyoruz, her şeyden evvel Allah’ın ismini zikrederek ve Peygamberimiz’e(sas) salât ü selam getirerek başlayalım. Bismillahirrahmanirrahim, Elhamdulillahi Rabbi’l-âlemin. Esselatu vesselamu alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed.

Hem 19. hem de 20. asrın Türk dünyası için parlak bir dönem olmadığı malumdur. Çünkü 20. asır, son büyük Türk devletinin, yani Osmanlı Devleti’nin, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin tasfiye edildiği asırdır. Balkan hadisesinin bir veçhesini teşkil ettiği bu tasfiye hareketi birden başlamadı. Türk dünyasının en ihtişamlı olduğu dönem 15. asırdır. Osmanlı Devleti henüz inkıraz etmemiş Endülüs Devleti’nden sonra, onların bıraktığı yerin biraz ilerisinden başlayarak Kafkaslar’a kadar dayanıyor. Kuzeyde Altınordu Devleti, Hindistan’da ise Babür İmparatorluğu var ki bunlar dışında karşılarında büyük bir devlet yok. Yani, “15. asır Türk asırdır,”

dersek yanılmamış oluruz. Bununla birlikte, her canlı, beşeri veya hukuki organizasyon kurulur, büyür, sonra yaşlanır ve inkıraza doğru ilerler. Bu bir tabiat kanunudur. Dünyamız da kurulmuş, yaşlanmış ve bugün de inkıraza doğru gitmektedir.

İbni Haldun'un belirttiği gibi kavimler de, toplumlar da böyledir. İctimai yapıya bir grup, kabile, boy, kalem, ırk ya da bir yönetici kadrosu tarafından kurulur ve bir asabiyet ve güçle ortaya çıkar. Sonra yavaş yavaş kemale erer, kemale erince olgunlaşır ve olgunlaşınca da yumuşar. Meyve de hamken katı ve serttir, ama olgunlaşınca yumuşar. Tabiatıyla bu yumuşamayla birtakım zayıflamalar da meydana gelir. Toplumlar yumuşarken zayıflarlar; çünkü toplumun içine sağlıklı unsurlar karışır. Ahlaki dejenerasyon başlar, asabiyet azalır, rüşvet ve yozlaşma başlar, zenginler refaha alışır ve çalışma dinamiklerini kaybederler. Toplumda dengeler bu şekilde bozulunca o ünite inkıraz eder ve yenisi ortaya çıkar. İşte Türk dünyası da 15. asırda zirve noktasına vardıldıktan sonra gerilemeye başlamıştır. Zaten herhangi bir birimde en kuvvetli nokta demek, zayıflamanın başladığı nokta demektir. Aksi halde ona en kuvvetli denmezdi.

Doruk demek, daha yukarısı yok demektir. Demek ki büyüme bitmiştir; ondan sonra bir zatürre hali, durgunluk hali gelir ve yavaş yavaş inkıraz başlar. Türk dünyasında yaşanan da budur. 16. asır Kanunî'nin devridir ki dikkat ederseniz, adının başına kanunla ilgili bir kelime eklenmiştir. Her büyük devlette hukuka, adalete, düzen ve organizasyona son derece önem verilmiştir ki zaten bir devlet iyi organize olmadan büyüyemez. Dünyada organizasyonu, teşkilatlanması mükemmel olmayan büyük bir devlet yoktur. Ondan sonra yavaş yavaş İbni Haldun'un bahsettiği gibi, arazlar gözükmeye başlar. Ancak toplum da buna direnir. İşte 17., 18. ve 19. asırlarda Türk-İslam dünyasında çözümler ve çökmeler başlamıştır. Önce Endülüs, arkasından Altınordu ve son olarak da Hindistan'daki Türk devleti olan Babür İmparatorluğu çöküyor. İngilizler Babür İmparatorluğu'na "Moğol" deseler de,

Türk-İslam kültüründe o tabir kullanılmaz. Son ayakta kalan ise Osmanlı Devleti'dir.

İşte 19. asır Osmanlı Devleti'nin mücadele asrıdır ve son direnişi de rahmetli Sultan II. Abdülhamid göstermiştir. II. Abdülhamid Han devletin başında 36 sene, bir kaya gibi oturmuş ve inhitatı siyaseten ve iktisaden durdurmuş, hiçbir toprak kaybetmemiş ve borçları tasfiye etmiştir. Memlekette bu inhitatı durdurmak için yapılması gereken veya ileri sürülen bütün ıslahatı yapmıştır. Bunlara devrim de diyebilirsiniz, ıslahat da, transformasyon yahut değişme de. Mesela eğitim müesseseleri, sosyal müesseseler hep onun zamanında kurulmuştur. Düşününüz, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Mülkiye, Mühendishane-yi Mülkiye, Mühendishane-yi Bahr-i Hümayun, Mühendishane-yi Berr-i Hümayun bu dönemde kurulmuştur. Darülmualimin, darülmualimat gibi okullar ve daha sonra İstanbul Üniversitesi'nin babası olan Darülfünun kurulmuştur. Öyle ki aynı anda bir darülfünun İstanbul'da, bir darülfünun ise Tahran'da açılmıştır. Arkasından mektepler, sultaniler, idadiler, aşağı yukarı 300 yerde rüşdiyeler kurulmuştur. Sosyal sahada Darülaceze, Darüşşafaka, Darüleytam, Darülbedayi hep o dönemde hayat bulmuştur. Demek ki toplumu geliştirmek için büyük bir ıslahat yapılmıştır. Bugünlerde "çağdaş" lafı kullanılıyor ya, işte o "muasır" yani aynı asrın mükemmeliyetine ve hızına erişmek demektir. Fakat elbette o asır ilerlemişse ona yetişmek söz konusuyken, mevzu bahis asır gerilemişse onun seviyesine düşmek de mümkün olabilir. Yani muasır olmak, muhakkak gelişmek manasına da gelmeyebilir. Fakat Batı dünyası yükseliş trendinde olduğu için, muasırlaşmayı o yükselen medeniyete yetişmek manasında kullanmışızdır. Yoksa çağdaşlaşmak, muasırlaşmak her zaman pozitif olmayabilir. Bunu da hatırd tutmak lazımdır.

Ayrıca Türkiye'nin gelişmesi için II. Abdülhamid yetişmek üzere yurtdışına çok sayıda eleman göndermiştir. Hatırlarsanız, Ertuğrul faciasından sonra Japon imparatoru, Japonya'da İslam'ın yayılma-

sının ardından II. Abdülhamid'den, münevver din adamları istiyor. II. Abdülhamid de diyor ki, "Ahh, nerede onlar? Böyle aydınlar olsa, ben kendim kullanacağım." Fakat toplumdaki bu tabii gidişat tecelli ediyor. Osmanlı Devleti aslında Sultan II. Abdülhamid'in düşürüldüğü zaman yıkılmış, devletin yıkılışı onunla başlamıştır. Bugün İngiltere'de kraliçeliği kaldırırsanız, İngiltere bütün gücünü kaybeder. Sultan II. Abdülhamid'in hal'i de devletin yıkımının başlangıcıdır. Elbette bunlar incelenmesi gereken konulardır. Devleti yıkanlar kimdir? Vatan haini midirler? Hayır. Bir avuç genç, tecrübesiz, cahil ama iyi niyetli ve vatanperver kişiler. Ancak vatanperver olmak tek başına bir şey ifade etmez. Vatanperver olmak, bir devleti yönetmek için yeterli değildir.

Böylece asırların getirdiği birikim ve özellikler kayboldu ve imparatorluk 1908'den sonra 5-6 sene içinde tarumar oldu. 19. asırda, örneğin 93 Harbi'ne tekabül eden dönemde, Osmanlı haritasını gözümüzün önüne getirelim. Geçen günlerde, Konya'daki bir kardeşimizi, Lütfü İkiiz Bey'i ziyaretimde, odasında 1878 tarihli bir Osmanlı haritası olduğunu gördüm. Birlikte o dönemki hudutlarımıza baktık. Kırım'dan batıya doğru, eski Yugoslavya'ya kadar, Saraybosna'dan Adriyatik'e dek varan bir ülke. Yunanistan hariç tüm bu alan Osmanlı Devleti'nin içindeydi. Anadolu'nun güneyinde, Irak, Suriye, Suudi Arabistan; İran hariç bütün Arap Yarımadası; Kenya'ya, Kongo'ya, ta Fas'a kadar Afrika'nın doğusu ve kuzeyi. II. Abdülhamid'in bıraktığı bu devlet, 5-10 sene içinde sadece Anadolu'dan ibaret hale geldi. Balkanlar da, Kafkaslar da, güney İslam ülkeleri de gitti.

Balkanların özelliğini ise şöyle anlatmak isterim. Türkiye dâhil bu toprakları bütün Türk boyları Orta Asya'dan geldiler. Yahya Kemal'in, "Tuna'dan geçtik kabilelerle," deyişini hatırlayalım. Türk boyları Hazar Denizi'nin kuzeyinden, Karadeniz'in güneyinden kabileler halinde batıya doğru geldiler. 1071 Malazgirt Zaferi'yle birlikte, Anadolu'nun kilidi açıldı ve Türk boyları Anadolu'ya yerleşerek bu toprakları Türkleştirdiler. Bundan sonra da Anadolu'dan

batıya doğru akın devam etti ki Kızıl Elma tabiri de bunu işaret eder. Türk boyları için hedef hep ileriye doğrudur. Rahmetli Osman Gazi, bu yüzden oğlu Orhan Gazi'ye, "Kabrimi Bursa'ya gömün," demiştir. O zaman Bursa henüz alınmadığı için, orayı oğluna hedef göstermiştir. Hususiyetle de kabrimi Bursa sınırına koyun diyor ki orayı muhafaza için Bursa'yı almaya çalışsınlar. Maverâünnehir'den başlayarak, askerler, erler, çeriler, erenler ve evliyaların hepsi batıya doğru gelmiş ve Balkanları fethetmişlerdir. Türk boyları Balkanlara İslam'ı ve adaleti getirmişlerdir. Fatih'in meşhur sözünü hatırlayalım, "Bizim kavgamız, kuru bir hâkimiyet kavgası değildir. Biz i'lâ-yı kelimetullâh için çarpışıyoruz," yani Allah kelamını yaymak için mücadele ediyoruz. Hedef budur.

Geçen günlerde, Deniz Feneri Derneği vasıtasıyla Kosova ve Makedonya'yı ziyaret etme şansını buldum. Ohri'deki Halveti Tekkesi Merkez Camii'nde, son şeyh efendinin hanımı, ismini yanlış hatırlamıyorsam Samia Hanım bize şöyle dedi, "Burayı vaktiyle Orta Asya'dan, Maverâünnehir'den gelen erenler kurmuş, biz de yaşatmaya çalışıyoruz." Mesela, 24.000 m²'lik bir araziye yayılan, Kalkanderen'deki Harabati Baba Tekkesi, Osmanlı'nın paşalarından Cafer Paşa tarafından yaptırılmış, ancak tekkeyi Malatya'dan gelen erenler kurmuşlar. Doğudan gelen Türk-İslam dalgaları, Balkanlarda bir medeniyeti ve kültürü yaymış, oraya adalet getirmişlerdir. Fakat Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla birlikte Osmanlı'dan 20 küsur devlet koptu. Batılılar Balkanlardaki Türkleri beşeri ve iktisadi olarak söküp atmak istediler ve bunu da başardılar. Mısır'daki halk Osmanlı Devleti'ne iştirak etti, fakat Balkanlardaki Türkler oraya Anadolu'dan gittiler. Benim ecdadım gibi Konya'dan ya da Ege'den giderek oraya yerleştirildiler. Balkanlarda hâlâ Yörük köyleri, Konyari denen köyler vardır. Bu insanları oradan kopartıp Türkiye'ye göçe zorladılar ve bugün Doğu Makedonya denen bölgede hiç Türk kalmadı. Dolayısıyla Balkanların en önemli özelliği, Anadolu'dan, Asya'dan gelen Türklerle iskân edilmiş olan bu toprakların 5 asır burada yaşadktan sonra tasfiye edilmeleri-

dir. İşte bu tasfiye işlemi 20. asırda gerçekleşmiştir ve bu asrın en dramatik hadiselerinden biridir.

Türkiye’de sizin gibi o coğrafyadan göç etmiş çok sayıda insan yaşıyor ve dolayısıyla muhacirler, muhacirlik gibi kavramlar artık dilimize yerleşmiş durumda. Bununla birlikte, biliyoruz ki 20. yüzyılın özellikle de ilk yıllarında, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan hemen sonra Anadolu sınırları dışında kalmış Türklere alaka gösteren insanlar Turancılıkla suçlandı. O yörelere ve oralarda yaşayan insanlara yönelik bir ilgi Türkiye’de pek hoş karşılanmadı, hatta belki biraz hor görüldü. Üstelik bu tavır sadece Batıcı aydınlar ya da devlet tarafından değil, aynı zamanda İslami duyarlıkları yüksek kesimler tarafından da sergilendi. Sizce bu durumun sebebi nedir?

Sözünü ettiğiniz iki kesimi birbirinden ayırmak lazım. Batıcı aydınlar bakımından, Türklere ilgisizliğin sadece Balkanlara mahsus olmadığını belirtmek gerekir. Osmanlı Devleti tasfiye edildikten sonra tasfiye eden kadrolar Anadolu’da yeni bir organizasyona giriştiler ve kendilerini kabul ettirmek için de Osmanlı Devleti’ni dışladılar. Âdeta Osmanlı Devleti’ne hasım haline gelerek sadece Osmanlı Devleti’ni değil, Osmanlı kültürünü de tasfiye etmek istediler. Vakıflarıyla, müesseseleriyle, tekkeleriyle, ellerinden gelse dinleriyle, camileriyle Osmanlı’yı tasfiye ettiler. Osmanlı’yı kötüleyerek, bunu halka da telkin ettiler. Dolayısıyla aslında Osmanlı’dan kalan ve Misak-ı Millî denilen Edirne-Kars arasındaki topraklar dışında kalan yerlerdeki Türklerle irtibatlarını kestiler. Yani Osmanlı’ya yönelen küslük, Osmanlı’yı dışlama ve terk etme anlayışı, Türkiye dışındaki bütün Türk ve İslam dünyasına da sirayet etti. Politik bir tercih olarak, “Biz batılılaşıyoruz, Batı’yla halvet olmalıyız, onların medeniyetini benimsemeliyiz, onları küstürmemeliyiz ve onları istila eden Osmanlı’yla alakamızı kesmeliyiz,” anlayışını benimsediler. Tek bir noktada Osmanlı’yla irtibatlarını kesemediler ve borçlarını kabul ettiler. Halbuki Rusya’daki Bolşevikler, eski Rusya’nın her şeyini, kültürünü, medeniyetini,

yazısını kabul ettiler ama borçlarını reddettiler. Bizse tam tersini yaptık; yazıyı, harfi değiştirdik, Arapça diye kelimeleri değiştirdik, kültürümüzü değiştirdik, tekkeleri kapattık, ama borçları kabul ettik. Dolayısıyla böyle bir politik yanlışlığın bu sonucu doğurduğunu söyleyebiliriz.

İslami hassasiyeti olan kesimlerin ilgisizliği ise başka nedenlere dayanıyor. Benim “Deislamizasyon periyodu” adını verdiğim, 1930-1950 arasındaki dönemde Türkiye’de Osmanlılık ve İslami yapı reddedilmiş ve İslam’ın toplumdaki uzaklaştırılması, dışlanması hedeflendi. Bu dönemde İslam dışlanırken, Ziya Gökalp kökenli bir Türkçülük gelişmiş ve bu gayrimüslimler tarafından da teşvik edilmiştir. Bu Türkçülük hareketi Şamanizm’e kadar götürüldüğü için, İslami çevrede belli bir reaksiyon doğmuştur. Yoksa bu kesimlerde Osmanlı’ya, Türk-İslam medeniyetine karşı bir bîgânelik söz konusu değildir. Milliyetçiliğin, Türk medeniyetleriyle ilgilenmenin kavmiyetçilik noktasına getirilmesi ve bu konuların İslam’ın dışına taşırılmasından dolayı böyle bir reaksiyon doğmuştur. Türkiye’de milliyetçilikle İslam arasındaki bağların tam teşekkül etmeyişinde bu hatanın büyük rolü vardır. Yoksa milliyetçilik, İslam’ın bir nikabı, zarfı; İslam ise onun muhtevasıdır. İkisi birbirinden ayrılmaz. İslam nerede ilerlemişse orada millet de, milliyet de beraber hareket etmiştir. Balkanlarda Türklükle İslamiyet’in nasıl bir arada ilerlediğini bir misalle arz edeyim. Allah rahmet eylesin, Arnavutluk’tan gelen ve Emin Saraç Hoca’yla beraber Haseki Külliyesi’nde görev yapan Yakup Hoca isimli bir hocamız vardı. Mahallî şivesiyle konuşarak bana şöyle bir hatırasını anlatmıştı, “Biz küçükken babamız bize Türklüğün 5 şartını ezberletirdi. Sonradan büyüyünce öğrendik ki Türklüğün 5 şartı dediği, İslam’ın 5 şartıymış.” Yani Türklükle İslamiyet hep beraber yürümüş, birbirinden ayrılmamıştır. Bu noktada Türkiye’de birtakım yanlışlıklar yapılmıştır.

Bizimle bağları kopmuş olsa bile, Türkiye’de yapılan hataların faturası bir şekilde yurt dışında yaşayan kardeşlerimize

de yansımış. Biz 20. yüzyılın başında yaptığımız hataları 20. yüzyılın sonuna geldiğimizde ancak fark ettik.

“Bazen şerden hayır, hayırdan da şer doğar” derler. Bazı musibetler bizi, 20. asrın sonunda davayı idrake zorladı. Saraybosna hadisesi, Çeçenistan hadisesi olmasaydı, Orta Asya meseleleri olmasaydı, belki hâlâ uyanmamış olurduk.

Hocam, biz Ramazan’ın İstanbul’da nasıl yaşandığını dinleyerek büyüdük. Peki, Ramazan kutlanırken günümüz Türkiye’sinden farklı olarak Balkanlarda neler yapılıyordu?

Evvvela Balkanların o zamanlar bizim topraklarımız olduğunu belirtmek gerekir. Ayten Aygen kitabının başlığında *Rumeli Benimdi* diyor. Kendisi kitabında ailemizin bir kolunu da anlatıyor. O zamanlar o topraklar bizimdi, ama biz şimdi oraları unuttuk. Sanki yabancı bir yerden bahseder gibi konuşuyor, “Oralar nasıldı?” diye soruyoruz. Ramazanlar burada nasılsa orada da öyleydi. Çocukluğumdan hatırladığım kadarıyla küçük fırınlar vardı. Tam bizim evin karşısında, yokuşun üzerinde bir fırın vardı mesela. Fırınlarda Ramazan pideleri yapılırdı ama bugünkülerden biraz daha farklı, ortası çukur pideler. Evlerde de helva pişirilir, helvalar pidenin içine konur, sonra da çocuklar akşamüzeri pideleri akrabalara, komşulara dağıtırdı. Elbette yapılanlar mevsimden mevsime değişirdi. Kış geldiğinde çuşka biberler, bozalar, yazın ise dondurmalar...

En nihayetinde Türk kültürünün hâkim olduğu bir yerdi Balkanlar. Biz Türkiye’ye 1934’te geldik. O tarihlerde benim doğduğum kasaba olan İştîp’te ya da annemin şehri Köprülü’de herkes Türkçe konuşurdu. Köprülü’de doğup, oradan İştîp’e gelin giden annem hiç Sırpça bilmezdi. Sadece ticaret yapanlar ve okuldakiler Sırpça bilirdi. Dolayısıyla Balkanlarda Türk kültürü, İslam kültürü hâkimdi. Ramazanlar da o coşkuyla geçerci.

Evlerin hepsi birbirine bitişikti. Bahçeden bahçeye küçük kapılarla geçilirdi. Biz “kapıcık” derdik onlara. Camiler, tekkeler

açıktı; o vakitler ibadetlerde, dinî hayatta herhangi bir kısıtlama yoktu. Dolayısıyla Ramazanlarda da camilere, tekkelere gidilirdi; mesela Kadınana Tekkesi. Benim çocukluğumun geçtiği yerde camii, 8 oluklu, devamlı su akan Kocaali çeşmesinin yanındaydı. Bayramlarda da hepimiz, abim, babam, ben o camiye giderdik. Geçenlerde gittiğimizde de gördük oraları.

Balkanlarda gündelik hayat nasıldı? Akrabalık bağları güçlü müydü?

Arazi ve ticaret Türklerin elinde olduğu için, Türkler hâkim unsurdu. Bir de Yahudiler var oradaki hayatı yönlendiren. O vakitler Makedonya’da 70 bin Yahudi varmış. Osmanlı kayıtlarına göre, aşağı yukarı 4 milyon olan nüfusun 2,5 milyonu Müslüman, 1,5 milyonu ise gayrimüslim. Gayrimüslimlerin 12 bini Yahudi, 60 bini Ulah, yaklaşık 9 bini Sırp, 600 küsuru da Bulgar. O zamanlar “Makedon” tabiri yoktu. Tito Yugoslavya’sında, muhtemelen siyasi nedenlerle Makedonluk diye bir ifade ortaya çıktı. Çünkü “Bulgar” deseler, Bulgaristan sahiplenecek o halkı. Bu yüzden “Makedon” dediler ve kurulacak otonom devlete de “Makedonya” adı verildi. Bizim zamanımızda “Makedon” kelimesi ya hiç kullanılmaz veya çok az kullanılırdı.

Müslüman Türkler kendi kültürleri içinde yaşarlardı. Elbette Müslüman Türklerin çoğu birbiriyle akrabaydı; birbirlerine kız alıp vermişler, akraba olmuşlar. Mesela, bizim yaşadığımız bölgede bağlık bahçelik yerler vardı; biri Söğütlü, diğeri ise Kavaklı. Daha tepede ise Lokman Bağı vardı. Hanımlar Kavaklı ve Söğütlü’ye, “erfene”ye giderlerdi. O zamanlar öyle denirdi: Erfene. İngilizcede piknik denen, herhalde Türkçe “arifane”den gelen bir kelime. Hanımlar evlerde yemeklerini yaparlar, oraya gider, oturur, yer, içerler. Etrafta başka meskûn olmadığı için, mahrem durumda olan bu bahçeliklerde, hanımlar def çalar, şarkı, ilahi söyler ve eğlenirlerdi.

Peki, erkekler vaktini nasıl geçirirdi? Onların sosyal hayatları nasıldı?

Mesela akşamları güzel oyunlar oynanırdı ki bunlardan bir tanesi Anadolu'da da oynanan meşhur fincan oyunuydu; Dimyatlı fincan oyunu. Bütün misafirler 2 grup olur, birlikte fincan oyunu oynarlardı. Sonunda kazananlara boza, şerbet, tatlı ısmarlanırdı. Bir de "cicoz oyunu" vardı. Oyuncular yuvarlak, daire şeklinde sıralanırlardı, herkesin elinden bir ip geçirilir. Onun içine bir yüzük takılır ve o yüzük dolaştırılır. Ebe olan kişi yüzüğü buluncaya kadar dolaşır ve yüzüğü kimde bulursa o kişi ebe olur. Muhabbetler edilir, ilahiler okunur, oyunlar oynanırdı. Yani canlı bir sosyal hayat vardı. Bugünkünden, buradakinden daha hareketli bir sosyal ortam vardı. Halk da daha müreffeh tabii. Hemen hepsi varlıklı insanlardı.

Türklerin büyük çoğunluğunun Sırpça konuşmadığından bahsettiniz. O zaman farklı milletler ayrı mahallelerde mi yaşarlardı?

Tabii mahalleler ayırdı. Evliya Çelebi okursanız, her kasabada ne kadar Türk mahallesi, ne kadar Yahudi mahallesi var saydığını, her unsurun, her etnik grubun mahallelerini ayrı ayrı anlattığını görürsünüz. Yahudiler, Bulgarlar ve Sırlar ayrı mahallelerde otururlardı. Osmanlı'nın kültür yapısı böyleydi. Osmanlı herkese kendi mahallesinde belli bir hürriyet vermiş, gayrimüslimler kendi kiliselerine tâbi olarak, kendi inançları içinde, kendi kültürleriyle yaşıyordu. Her millet hür ve müstakil olarak yaşıyor, ama aynı toplum içinde yaşadıkları için irtibat halinde bulunuyorlardı.

Fakat Osmanlı Devleti 1920'de, I. Dünya Savaşı'nın sonunda yıkıldı ve İngilizlerin politikasıyla, güney Slavlar birleştirilip Yugo-Slavya (Güney Slavları) diye bir devlet kuruldu. Dolayısıyla halk eski halk olsa da yeni bir devlet kuruldu. Fakat bugünkü Makedonya bölgesinde hâkim kültür Türk kültürü, hâkim nüfus da Türk nüfusuydu. Balkan Savaşı sırasında Üsküp'ün nüfusu 50 bine çıktı ki bu 50 binini Müslümanlar, Türkler oluşturdu-

yordu. Balkan Savaşı'na tekaddüm eden sırada, bölgenin nüfusu aşağı yukarı 4 milyondtu. 2,5 milyonu Müslüman, 1,5 milyonu gayrimüslim. Demek ki Osmanlı Devleti sınırlarında yer alan Balkan nüfusunun %60'ı Müslüman'dı.

O vakitler bir vilayet olan Kosova'da da durum aynıydı. Şarkî Rumeli'nin büyük bir kısmında, Bulgaristan ve Romanya hariç, Kosova vilayeti içinde 4 tane sancak vardı: Bir tanesi Üsküp sancağı ki bu sancağa bağlı 10 tane kaza var. Üsküp dışında, Kumanovo, Koçana, Radoviş, İştîp, Köprülü bizim kasabalarımızdı. Dolayısıyla nüfus ve ticaret bakımından Türkler hâkim olduğu için o zamanlar genelde Sırp lar çobanlık, Bulgarlar da ırgatlık yapardı.

Hocam, bugün nüfusun kompozisyonu nasıl?

Bugünkü durum maalesef pek iyi değil. Geçen günlerde yaptığımız bir ziyarette, Kosova müftüsünün verdiği bilgiye göre, Cumhuriyet döneminde, yani son 80 yıl içinde 4 milyonluk nüfusun 2 milyonu hicret etmiş. Bunların 1 milyonu Türkiye'ye, yarım milyonu Avrupa'ya, yarım milyonu ise Amerika'ya gitmiş. Yani büyük bir göç dalgası ortaya çıktı. Müslümanlar ve gayrimüslimler dâhil olmak üzere, Makedonya nüfusu aşağı yukarı o dönemlere göre yarı yarıya düşmüş durumdadır. Üstelik Müslüman unsurlar maalesef aralarında bir birlik sağlayamadıkları için bütün resmî mahfillerdeki temsil oranları üçte bir veya dörtte bir oranında, yani yüzde 25 ilâ yüzde 30 arasında. Halbuki hâlâ nüfusun dengeli olduğu söyleniyor.

Hocam, Müslüman unsurlarla ne kastediyorsunuz? Türkler dışında hangi Müslüman unsurlar var?

Türklerin yanı sıra Arnavutlar, Boşnaklar, Müslüman olmuş Çingeneler var. Sadece 1950'den sonra, Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin sayısı 150 bin civarında. Münir Aktepe'nin *İslam Ansiklopedisi*'nde belirttiğine göre, biri 1938'de, diğeri 1952'de iki dostluk antlaşması yapılmış. Biri Tito'yla Fuat Köprülü arasında, diğeri ise Atatürk'ten sonra imzalanmıştır. Atatürk'ün bu konudaki

politikası farklıydı; 100 binlerce Türk bütün mallarını, mülklerini bırakarak oradan buraya göç ettirilmişti.

Peki, dostluk antlaşmasının içeriği neydi?

Antlaşmanın şartları, ancak büyük bir mağlubiyetten, büyük bir hezimetten sonra kabul edilebilecek şartlardır. Biz bir centilmenlik, dostluk antlaşması içinde bu şartları kabul ettik. Bu, hiçbir şart koyulmadan, hiçbir koruma tedbiri alınmadan, ne çifte vatan-
daşlık ne de sosyal haklar düşünülerek yapılmış bir antlaşmadır. Tüm mal ve mülklerimizi orada bırakarak, bir nevi hibe ederek bu toprakları terk etmişiz. Bu bakımdan Balkan tarihinin çok iyi incelenip yazılması gerekir. Maalesef üniversitelerde Balkan tarihiyle ilgili çalışmalar çok zayıf. Konuyla ilgili bir hatıramı anlatayım, Sebati Ataman'ın Mahalli İdareler Genel Müdürü olduğu o dönemde kaymakamlık kursundayız. Sebati Bey sonradan Demokrat Parti'den Zonguldak mebusu olmuştu. Bize durumu şöyle anlattı, "1938 yılında, Mardin'de emniyet müdürüydüm," dedi. O zamanlar Hatay meselesi alevli. Fransızlar Balkanlarda olduğu gibi Türklere zulmediyorlar. Türkler de kabileler halinde Hatay'dan kaçıp Türkiye'ye sığınıyorlar. Halk da kıyam halinde, "Hataylıları kabul edelim," fikrini savunuyor. Başbakanlığa, Başbakan İsmet Paşa'ya yazı yazmış ve durumu Ankara'ya bildirmişler. İsmet Paşa da o sıralar İstanbul, Florya'da yazlıkta olan Atatürk'e meseleyi bildiriyor. Atatürk Türklerin kabulüyle ilgili o yazıyı alınca hemen kâğıdın arkasına bir derkenar yazıyor ve diyor ki, "Başvekilime burada bizim tarihî emellerimiz olduğunu hatırlatmak isterim. Gelen Türklerin derhal geri gönderilmesi..." 6 ay sonra Hatay ilhak ediliyor. Atatürk'ün Türkçülük ve milliyetçilik düşüncesi vardı. Ondan sonra bu safha kapandı.

Hocam, bu anlayış sonra neye evrildi, ne tür bir politikaya dönüştü?

Misak-ı Millî sınırları dışında, Edirne ve Kars dışındaki topraklarla ilgilenilmiyor. Bu bölgenin dışında kalan topraklar bizim değil ve